

УДК: 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.55>

ПРАВОВІ СТАТУСИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ – СУБ'ЄКТІВ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Костюченко О.Є.,
*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0002-8244-3563
e-mail: A09111975@i.ua*

Костюченко О.Є. Правові статуси фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності.

Стаття присвячена аналізу правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності. Обстоюється думка, що відмінності цих статусів ґрунтуються на відмінностях у правосуб'єктності та правах і обов'язках за їх змістом та обсягом. Обґрунтовується, що фізичні особи – суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності мають єдиний загальний правовий статус; правосуб'єктність у цьому статусі характеризується мінімально необхідним рівнем кваліфікації у професії, зазвичай рівень магістра (спеціаліста), що засвідчує здатність до виконання початкових (первинних, нескладних) робіт у сфері науки у загальному розумінні наукової, науково-технічної діяльності. Залежно від видів суб'єктів статуси набувають спеціального характеру. Спеціальні правові статуси можуть бути: 1) тимчасовими, 2) строковими та 3) довічними. Цей поділ обумовлюється тими видами відносин, у яких суб'єкт реалізує свої здібності до наукової та/або науково-технічної діяльності. Спеціальна правосуб'єктність за рівнем наукової кваліфікації може мати істотне значення для вступу у трудові правовідносини, на посади наукового, науково-педагогічного працівника чи наукового консультанта. Для докторанта наявність 8-го рівня кваліфікації є необхідною передумовою для вступу в докторантуру. Права та обов'язки у спеціальних правових статусах доповнюються сукупністю прав та обов'язків, притаманних професійному правовому статусу, трудо-правовому та/або освітньому правовому статусам, соціально-правовому статусу, та вирізняються більш конкретизованим колом кореспондуючих прав та обов'язків порівняно із загальним правовим статусом. Правовий статус вченого належить виключно фізичним особам, які мають документальне підтвердження щонайменше 8-го рівня кваліфікації – доктор філософії/доктор мистецтв (кандидат наук). Конкретні особистості володіють індивідуальним правовим статусом, що є унікальним поєднанням їхніх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків відповідно до наявної в них правосуб'єктності. На підставі цих зауваг запропоновано доповнити Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначенням поняття «наукова кваліфікація».

Ключові слова: правовий статус, правосуб'єктність, права та обов'язки, вчений, науковий працівник, науково-педагогічний працівник, аспірант, ад'юнкт, докторант, доктор філософії, доктор наук, доцент, старший дослідник, професор, кваліфікація, наукова кваліфікація.

Kostyuchenko O.Ie. Legal statuses of individuals – subjects of scientific and scientific-technical activity.

The article is devoted to the analysis of the legal statuses of individuals - subjects of scientific and scientific-technical activity. The opinion is defended that the differences of these statuses are based on differences in legal personality and rights and obligations in their content and volume. It is substantiated that individuals - subjects of scientific and scientific-technical activity have a single general legal statute, legal personality in this status is characterized by the minimum required skill

level in the profession. As a rule, it is a master's degree (specialist), which certifies the ability to perform initial (primary, simple) work in the field of science in the ordinary sense of scientific, scientific-technical activity. Depending on the types of subjects, the statuses acquire a special character. Special legal statuses can be: 1) temporary, 2) fixed-term and 3) lifelong. This division is determined by the types of relationships in which the subject realizes its abilities for scientific and/or scientific and technical activities. Special legal personality by the level of scientific qualification can have a significant importance for entering into employment relations for the positions of a scientific, scientific and pedagogical worker or scientific consultant. For a doctoral student, the 8th qualification level is a necessary prerequisite for entering doctoral studies. Rights and obligations in special legal statuses are supplemented by a set of rights and obligations inherent in professional legal status, labor and/or educational legal statuses, social and legal status and are distinguished by a more specific range of corresponding rights and obligations compared to general legal status. The legal status of a scientist belongs exclusively to individuals who have documentary evidence of at least the 8th qualification level – PhD in Philosophy/Doctor of Arts (Candidate of Sciences). Specific individuals have an individual legal status, which is a unique combination of its subjective rights and legal obligations in accordance with the legal personality of the person. It is proposed to supplement the Law of Ukraine «On Scientific and Scientific-Technical Activities» with a definition of the concept of scientific qualification.

Key words: legal status, legal personality, rights and obligations, scientist, researcher, scientific and pedagogical worker, postgraduate student, associate professor, doctoral student, PhD in Philosophy, Doctor of Sciences, associate professor, senior researcher, professor, qualification, scientific qualification.

Постановка проблеми. Вітчизняне законодавство про наукову та науково-технічну діяльність, як і будь-яке інше законодавство, не є статичним і у своєму динамічному розвитку потребує вдосконалення. Йдеться не про фрагментарні зміни, а про переосмислення базових підходів до ролі та значення науки в суспільстві, місця в науці людини, яка і є рушійною силою наукового та науково-технічного прогресу і розвитку. Чинне законодавство України закріплює, що вчений є основним суб'єктом наукової і науково-технічної діяльності, а вченими є всі фізичні особи, які тією чи іншою мірою проводять фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження й отримують наукові та (або) науково-технічні (прикладні) результати. Дискусійність такого підходу є очевидною, адже наука – це не просто сфера свідомої діяльності людини, а інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання нових знань і технологій, здобуття яких вимагає не лише бажання та здібностей, а й високого рівня кваліфікації і досвіду здійснення наукових досліджень. Тому в питанні правових статусів суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, які представлені фізичними особами, необхідно визначити, хто яким суб'єктом є та чим ці статуси відрізняються один від одного.

Метою дослідження є обґрунтування і характеристика різних видів правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, де правовий статус вченого не може поширюватися на всіх суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових публікацій свідчить, що питання правових статусів розглядається у багатьох працях вчених, серед яких: В.М. Бесчастний, Б.В. Вапнярчук, М.В. Громовчук, А.М. Колодій, П.С. Корнієнко, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський, В.В. Макаруч, Л.Г. Матвеева, Ю.М. Оборотов, А.Ю. Олійник, О.В. Сорочкін, А.М. Соцький, А.М. Шульга, В.І. Щербина. Водночас питанню правових статусів суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності приділено недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. Сучасна правова наука приділяє значну увагу такому правовому явищу, як правовий статус, але донині дослідники не дійшли згоди щодо єдиного розуміння змісту цього поняття та його елементів. Певна єдність наукової думки полягає в тому, що правові статуси є різними, і кожен з них має свої особливості. «Насамперед потрібно вказати, що цей термін застосовується доволі широко, не має однозначного застосування в юридичній літературі, законотворчій та правозастосовчій практиці, тому трактується по-різному» [1, с. 20]. На підставі методологічно-концептуального аналізу поняття «правовий статус особи» в науковій літературі висловлюється думка про те, що сьогодні «правовий статус особи стає не лише юридичною конструкцією, а й важливим інструментом для забезпечення справедливості і рівності в суспільстві» [2, с. 255].

Проблематика, що буде досліджена нижче, методологічно будуватиметься на світоглядній позиції, яка полягає в тому, що правовий статус як правовий засіб (інструмент) дозволяє розкрити правове становище конкретної особи чи соціальної групи осіб через елементи правового статусу, де зміст та обсяг прав і обов'язків диференційовано показують місце особи в науковій і науково-технічній діяльності. Окремо наголошую, що відповідно до статті 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є фізичні та юридичні особи, а в цій роботі досліджуються тільки правові статуси фізичних осіб, які є суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності.

Вихідним пунктом пропонованого дослідження є те, що традиційно в науці виділяють: 1) загальний правовий статус; 2) спеціальний, або родовий статус; 3) індивідуальний статус [3, с. 74-75]. «Загальний (конституційний) – це статус, передбачений конституційним законодавством для будь-якої людини чи громадянина; спеціальний (родовий, видовий) – це правовий статус, передбачений окремими нормативно-правовими актами для окремих категорій людей чи громадян (наприклад, суддів, прокурорів, викладачів, студентів); індивідуальний (персоніфікований) – це правовий статус, передбачений індивідуально-правовими актами (правозастосовчими) для конкретної особи» [4, с. 135-136].

У контексті цього дослідження є важливим звернути увагу на обмежений (усічений) правовий статус. Зокрема, науковці наголошують на тому, що «з огляду на діапазон можливої поведінки особистості в системі координат «мінімум - максимум», інакше кажучи, з огляду на обсяг «прав», притаманних такій складовій індивідуального правового статусу особистості, як загальний статус, останній може бути усіченим, а також пільговим. Усічений або пільговий характер статусу з'ясовується при аналізі співвідношення загального і спеціального статусу особистості, взаємопов'язана сукупність яких і визначає її індивідуальний статус на той чи інший конкретний момент. Усіченим статус стає внаслідок правових обмежень, притаманних правовому статусу певної особистості... Пільговий статус особистості («преференційний», «привілейований» статус) – це статус, розширений за рахунок пільг, преференцій, привілеїв, імунітетів як спеціальних додаткових правових можливостей, притаманних правовому статусу певної особи (пільги, преференції, привілеї, імунітети – поняття, які прямо пов'язані з такими елементами статусу, як права та обов'язки) [5, с. 20, 21].

«Зміст правового становища людини визначають всі ті норми та регульовані ними відносини, що виникають між державою і людиною у зв'язку з її фактичним місцем у соціально-економічному, політичному та духовно-моральному житті нашого суспільства. Ці відносини дуже різноманітні, вони охоплюють найрізноманітніші аспекти життя й тому регулюються нормами не якоїсь однієї, а практично всіх галузей права» [6, с. 51].

Це щонайменше підтверджує той факт, що до видів правового статусу особи належать і галузеві статуси, і відповідно, зміст таких статусів визначається через права та обов'язки, закріплені в галузевому законодавстві. Загальний, спеціальний та індивідуальний правові статуси взаємопов'язані. «При цьому спеціальний правовий статус ґрунтується на загальному, а індивідуальний – на спеціальних. Одна й та сама людина володіє одразу кількома спеціальними статусами, оскільки одночасно належить до багатьох суспільних груп. Власне унікальність індивідуального правового статусу визначається неповторним поєднанням у ньому спеціальних правових статусів» [7, с. 135].

Для цього дослідження також важливим є такий аспект, як елементне наповнення правового статусу, яке може містити як мінімально необхідні елементи, так і максимально можливі. Дискусійним сьогодні є і питання про те, належить правосуб'єктність до елементів правового статусу чи вона є його передумовою тощо. На мою думку, правосуб'єктність – перший елемент правового статусу, який свідчить про юридично закріплену здатність виступати учасником правовідносин. При цьому для правових статусів у науковій сфері характерною рисою є те, що правова можливість мати права та обов'язки та здатність їх породжувати своїми вольовими діями й нести за них відповідальність у процесі здійснення наукової та/або науково-технічної діяльності виникають одночасно.

У пропонованому дослідженні для розкриття правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності – достатньо двох елементів:

- 1) правосуб'єктність;
- 2) права й обов'язки.

На мою думку, юридичні гарантії та відповідальність не виступають самостійними елементами правового статусу суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, тому що гарантії реалізуються через здійснення прав, а відповідальність реалізується через обов'язок зазнати негативних наслідків за вчинене порушення. Отже, правові статуси суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності буде розкрито через мінімально необхідний елементний склад, що не виключає подальшої їх деталізації (розширення) через правові принципи, законні інтереси, свободи тощо.

Стаття 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» закріплює, що «суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації» [8].

Тобто фізичні особи як суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності поділяються на поіменованих та непоіменованих. До перших належать: наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти, докторанти. До других можна віднести: дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів Національної та галузевих академій наук, наукових консультантів, членів науково-консультативних рад тощо.

Аналіз термінів та їх визначень, закріплених у статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», зокрема ад'юнкт, аспірант, вчений, докторант, науковий працівник, науково-педагогічний працівник [8], дає зрозуміти, що до вчених законодавство зараховує всіх згаданих суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, при цьому навіть допускає наявність у вченого вищої освіти не нижче другого (магістерського) рівня. Можна наполегливо стверджувати, що такий підхід є неправильним, тому що базується на помилковому сплутуванні різних видів правових статусів, зокрема і галузевих, де слово «працівник» вказує на галузевий трудо-правовий статус громадянина, який перебуває у трудових відносинах з роботодавцем та має загальний правовий статус – працівник, і вже спеціальний правовий статус працівника визначається у словах «науковий» чи «науково-педагогічний». Тобто професійна диференціація правового статусу працівника розкривається у його спеціальному (галузевому) правовому статусі. Щодо правового статусу вченого, то він не залежить прямо від перебування у трудових відносинах, хоча і має прямий зв'язок з професією вченого.

Згідно із пунктом 11 частини першої статті 1 Закону України «Про вищу освіту» «здобувачі вищої освіти – особи, які навчаються у закладі вищої освіти на певному рівні вищої освіти з метою здобуття відповідного ступеня і кваліфікації», а відповідно до пунктів 3 та 4 частини другої статті 61 цього ж Закону здобувачами вищої освіти є (відповідно): «аспірант – особа, зарахована до закладу вищої освіти (наукової установи) для здобуття ступеня доктора філософії/доктора мистецтва; ад'юнкт – особа, зарахована до вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання для здобуття ступеня доктора філософії» [9]. У абзаці одинадцятому пункту 2 Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) зазначено, що «у тексті цього Порядку поняття «ад'юнкт», «аспірант», «докторант» «кваліфікація», «спеціальність» та «спеціалізація» вживаються у значенні, наведеному в Законах України «Про вищу освіту» і «Про наукову і науково-технічну діяльність» [10].

Як бачимо, чинне законодавство України здобувача освіти ступеня доктора філософії/доктора мистецтв розглядає як особу, яка навчається і в майбутньому може отримати відповідний документ, який засвідчуватиме кваліфікацію рівня доктора філософії/доктора мистецтв, що своєю чергою відповідає «8 рівню Національної рамки кваліфікацій та третьому циклу вищої освіти Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти» [11].

Отже, на цьому етапі можна констатувати наявність двох правових проблем у питанні правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності: 1) приналежність здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії/доктора мистецтв до вчених; 2) відсутність у Національній рамці кваліфікацій такої кваліфікації, як доктор наук.

У пошуку рішення першої проблеми необхідно виходити з того, що здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії/доктора мистецтв ще не підтвердив свою кваліфікацію, а отже, він не є вченим із визнаними науковими результатами, які відповідають 8-му рівню Національної рамки кваліфікації, тобто ще документально не підтверджено знання, уміння/навички, комунікацію, відповідальність і автономію на цьому рівні кваліфікації. Відсутність документального підтвер-

дження у здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії\доктора мистецтв відповідної кваліфікації не виключає його з кола суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, проте свідчить про те, що ця особа ще не є вченим, а його спеціальний правовий статус здебільшого є освітнім, а не усіченим (обмеженим) правовим статусом вченого.

Щодо другої проблеми, то тут необхідно виходити з національних традицій отримання кваліфікації у сфері науки. Більше того, проблема правової визначеності у правових статусах особи, яка має ступінь доктора наук, дотична до питання наукових ступенів і вчених звань. У абзацах першого та другого частини першої статті 28 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» закріплено: «Вчені мають право на здобуття відповідно до законодавства наукових ступенів доктора філософії\доктора мистецтв і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого дослідника, доцента і професора. Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Присудження наукового ступеня доктора філософії\доктора мистецтв, присвоєння вчених звань здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту». Присудження наукового ступеня доктора наук здійснюється відповідно до цього Закону» [8].

Слід звернути увагу на два принципові аспекти наведених положень. Перший аспект: вчені мають право на здобуття відповідно до законодавства наукових ступенів доктора філософії\доктора мистецтв; тобто якщо виходити з того, що здобувачі ступеня доктора філософії\доктора мистецтв не є вченими, то відповідно, потрібно говорити про те, що суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності мають право...(і далі по тексту). Другий аспект: наукові ступені та присвоєні вчені звання підтверджують рівень кваліфікації вченого, проте Національна рамка кваліфікацій не охоплює такі кваліфікації, як доктор наук, старший дослідник, доцент і професор. А отже, є доцільним розглянути питання про закріплення у профільному законі про наукову діяльність рівнів кваліфікації вченого і передбачити, наприклад, прийняття Національної рамки наукової кваліфікації, що охоплює 4 рівні, або розглянути можливість продовження (розширення) Національної рамки кваліфікації, де кваліфікація визначається за рівнями спеціалізації.

Перейшовши до розгляду розмежування правових статусів суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, передусім варто зазначити, що загальний правовий статус у сфері науки мають усі фізичні особи - суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності. Для набуття цього правового статусу необхідно мати 7-й рівень кваліфікації відповідно до Національної рамки кваліфікації, що дозволяє як вступити до аспірантури, ад'юнктури для подальшого здобуття ступеня доктора філософії\доктора мистецтв, так й обіймати наукові та науково-педагогічні посади, у яких однією зі складових трудової функції є здійснення наукової діяльності. Правосуб'єктність фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності (у розрізі загальної та спеціальної правосуб'єктності) є необхідною складовою та передумовою для набуття особою суб'єктивних прав та обов'язків у конкретних правовідносинах, наприклад, у трудових (службово-трудових) правовідносинах, цивільних правовідносинах у сфері авторських і суміжних прав, правовідносинах у сфері освіти, правовідносинах у сфері науки, що виникають на підставі участі в наукових конкурсах, грантових програмах тощо.

До спеціального статусу у сфері науки необхідно віднести правовий статус вченого і закріпити на рівні закону, що вченим є особа, яка має документальне підтвердження 8-го рівня Національної рамки кваліфікації. Статус вченого є довічним, що не виключає можливостей його позбавлення у визначеному законом порядку.

Під індивідуальним правовим статусом необхідно розуміти правове становище окремого суб'єкта наукової і науково-технічної діяльності з конкретизацією його правосуб'єктності та прав і обов'язків у сфері науки. Наприклад, особа здобуває ступінь доктора філософії, тобто особа навчається і лише вчиться самостійно проводити наукові дослідження. Така особа, окрім обов'язку опанувати навчальні дисципліни, зобов'язана здійснювати дисертаційне дослідження, але під керівництвом наукового керівника. У процесі виконання прикладних та фундаментальних наукових досліджень здобувач ступеня доктора філософії може не показати наукового результату. Науковий працівник з наявним науковим ступенем доктора філософії\доктора мистецтв (кандидата наук) має інше правове становище, яке свідчить про те, що він реалізує своє право на працю саме на посаді наукового працівника і вже має державне визнання своєї кваліфікації як особи, що володіє необхідними знаннями, уміннями/навичками, комунікує в процесі діяльності, відповідає за отримані результати, автономно може розв'язувати значущі проблеми у сфері професійної діяльності, науки та/або інновацій й пропонувати нові та комплексні ідеї вирішення цих проблем. Правовий статус

науково-педагогічного працівника зі ступенем доктора наук має інше правове становище. В його основі лежить трудо-правовий статус, який вказує на те, що такий працівник у межах трудової функції виконує не лише наукову, а й іншу, зокрема навчальну та методичну діяльність тощо (абзац перший частини другої статті 56 Закону України «Про вищу освіту»).

Поділ правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності на 1) загальний, 2) спеціальний та 3) індивідуальний розкриває особливості другого складника правового статусу – «прав та обов'язків». Загальний та спеціальний правовий статус відрізняються між собою не лише змістом, а й обсягом прав та обов'язків фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності. І якщо перший – «суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності» – пов'язаний із реалізацією людиною своїх здібностей до навчання та суспільно корисної праці, то другий – «вчений» – прямо пов'язаний із інтелектуальною творчою діяльністю, спрямованою на одержання наукових результатів, що здійснюється фізичною особою самостійно без підпорядкування такої діяльності розпорядчим вказівкам третіх сторін. Зовнішній організаційно-розпорядчий вплив, як-от: наукова проблематика, час виконання дослідження, обсяг роботи, вид оприлюднення наукових результатів, не регламентується ззовні і здійснюється вченим на власний розсуд протягом його життя.

Питання прав та обов'язків як елемент правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової та/або науково-технічної діяльності не може бути розглянуте в межах однієї статті, а отже, варто розставити окремі ключові акценти, які вказують на диференціацію досліджуваних правових статусів. Важливо, що права та обов'язки як елементи загального, спеціальних та індивідуального правових статусів у сфері науки також необхідно розмежовувати і на права й обов'язки, в об'єктивному розумінні, та суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що реалізуються у конкретних правовідносинах. При цьому суб'єктивні права та обов'язки в конкретних правовідносинах також диференціюються залежно від:

- 1) можливої міри поведінки;
- 2) можливості вимагати від інших суб'єктів поведінки, передбаченої законодавством та/або договором;
- 3) можливості звернення до держави та її органів з метою застосування державного примусу задля охорони і захисту суб'єктивного права.

Аналіз законодавства для досягнення повної аргументації розмежування видів правових статусів суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, без претензії на комплексне вирішення досліджуваної проблеми, дозволяє виявити відмінності в таких статусах і диференціювати права та обов'язки, зокрема і залежно від галузевої специфіки та особливостей їх здійснення. Варто зазначити, що реалізація суб'єктивних прав та обов'язків особи, як правило, не обмежується виключно одним галузевим видом правовідносин, а переважно «входить» до сфер інших галузей права. Тобто правовідносини не замикаються виключно у галузевій специфіці, а й породжують низку прав та обов'язків, що виникають в інших правовідносинах. Наприклад, публікація наукової праці науковим працівником у процесі виконання трудової функції за трудовим договором не обмежується у правах та обов'язках виключно трудовими відносинами, а й тягне за собою виникнення також конкретних прав та обов'язків щодо академічної доброчесності, прав на службовий твір (майнових та особистих немайнових прав); тут же можна говорити про низку прав щодо спадкування тощо.

Загалом чинне законодавство України закріплює широке коло прав та обов'язків як у сфері освіти і науки, так і у професійній сфері, що своєю чергою покладає на фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності обов'язки, які обумовлені професією. Зокрема, права та обов'язки вчених закріплені у статті 5 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Права та обов'язки осіб, які є здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук, окрім Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про вищу освіту», додатково закріплюються у пункті 8 Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261. Права та обов'язки наукових працівників закріплені у статті 6 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та поєднуються із основними трудовими правами працівників, визначеними у статті 2 Кодексу законів про працю України. Науково-педагогічних працівників законодавець наділяє правами та обов'язками, закріпленими у статтях 57 та 58 Закону України «Про вищу освіту». На фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності законодавством також можуть покладатися професійні права та обов'язки. Наприклад: професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників та професійні обов'язки

медичних, фармацевтичних працівників і фахівців з реабілітації закріплені у статтях 77 та 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я; професійні права та професійні обов'язки адвоката – у статтях 20 та 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; обов'язки та права членів екіпажу повітряного судна – у статті 58 Повітряного кодексу України.

У цьому контексті є доцільним проілюструвати відмінності правових статусів суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності (табл.), де права та обов'язки, як елемент правового статусу, вибрані для демонстрації аргументів щодо розмежування правових статусів у сфері науки.

Таблиця

**Окремі права та обов'язки
у правових статусах суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності**

Вид правового статусу	Права	Обов'язки
Загальний, що охоплює всіх суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності	Здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності; публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх в інший спосіб у порядку, встановленому законодавством України.	Не завдавати шкоди здоров'ю та життю людини, навколишньому природному середовищу; додержуватися етичних норм наукового співтовариства, неухильно дотримуватися норм права інтелектуальної власності.
Спеціальний, яким володіють вчені, тобто особи із підтвердженою кваліфікацією у сфері науки	Здобувати державне і громадське визнання через присвоєння почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів; здійснювати наукове керівництво роботою над дисертацією аспіранта; обиратися та бути обраним дійсним членом (академіком), членом-кореспондентом Національної академії наук України та\ або Національної галузевої академії наук.	Не завдавати шкоди здоров'ю та життю людини, навколишньому природному середовищу; додержуватися етичних норм наукового співтовариства, неухильно дотримуватися норм права інтелектуальної власності.
Спеціальний, що є освітнім і стосується осіб, які є здобувачами освіти ступеня доктора філософії чи доктора мистецтв	Отримувати методичне і змістовне наукове консультування (керівництво) щодо власного дослідження від наукового консультанта (керівника/ керівників); право на академічну мобільність та наукове стажування, що реалізуються відповідно до законодавства; мати академічну відпустку відповідно до законодавства; здійснювати трудову діяльність у позанавчальний час відповідно до законодавства.	Аспірант (ад'юнкт) повинен виконати освітню і наукову складові освітньо-наукової програми, зокрема здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження... виконувати індивідуальний навчальний план; виконувати індивідуальний план наукової роботи та двічі на рік звітувати про хід його виконання на засіданні кафедри, відділу, лабораторії чи іншого визначеного підрозділу закладу.

Спеціальний, що є освітнім і стосується осіб, які здобувають науковий ступінь доктора наук	Особа, яка має ступінь доктора філософії (науковий ступінь кандидата наук), може здобувати науковий ступінь доктора наук шляхом самостійної підготовки своїх наукових досягнень до захисту.	Підготувати свої наукові досягнення у вигляді дисертації або наукової доповіді - у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях.
Спеціальний, що є трудовим і стосується працівників, які за своєю трудовою функцією здійснюють наукову та/або науково-технічну діяльність	Науковий працівник має право: провадити науково-педагогічну діяльність, надавати консультативну допомогу, а також бути експертом відповідно до законодавства України; на матеріальну підтримку виконуваних досліджень за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел фінансування відповідно до законодавства України; на іменні та інші стипендії, а також премії, що встановлюються державою, юридичними та фізичними особами. Науково-педагогічний працівник має право брати участь в управлінні закладом вищої освіти, у тому числі обирати та бути обраним до вищого органу громадського самоврядування, вченої ради закладу вищої освіти чи його структурного підрозділу; обирати методи та засоби навчання, що забезпечують високу якість освітнього процесу.	Науковий працівник зобов'язаний: представляти результати наукової і науково-технічної діяльності шляхом наукових доповідей, публікацій тощо; проходити в установленому порядку атестацію на відповідність займаній посаді. Науково-педагогічний працівник зобов'язаний: забезпечувати викладання навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю на високому науково-теоретичному і методичному рівні; розвивати в осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, самостійність, ініціативу, творчі здібності
Індивідуальний, який стосується конкретної особи	Може поєднувати в собі права суб'єкта наукової та науково-технічної діяльності, аспіранта, старшого викладача. Або може поєднувати права вченого з науковим ступенем, науково-педагогічного працівника, дійсного члена (академіка) Національної академії наук.	Поєднання обов'язків відповідно до спеціальних статусів цієї особи.

Наведені в таблиці окремі права та обов'язки всіх фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності наочно демонструють відмінність та специфіку другого елемента правових статусів у сфері науки. Загальний правовий статус у сфері науки поширюється на будь-яку фізичну особу, яка здійснює наукові дослідження або впроваджує науково-технічну діяльність. Щодо спеціальних правових статусів, то вони розмежовуються за певними критеріями. Диференціація спеціальних правових статусів здійснюється не лише за правосуб'єктністю особи, а й за іншими критеріями. Наприклад:

I. За терміном (строком) володіння або перебування у певному правовому статусі він може бути:

1) тимчасовим (обмеженим у часі періодом навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі), до нього належать правові статуси: аспірант, ад'юнкт, докторант;

2) строковим, діє тільки на період перебування у трудових правовідносинах, зокрема до нього належать: науковий працівник, науково-педагогічний працівник, науковий консультант;

3) довічним, тобто і після смерті за особою зберігаються її титули (лікар, юрист, архітектор, доктор наук, професор тощо), до нього належить правовий статус вченого, професійний правовий статус; окремо наголошую, що вчений – це особа, яка має науковий ступінь або вчене звання. Також довічними є привілейовані правові статуси дійсних членів (академіків), членів-кореспондентів Національної академії наук України та/або Національної галузевої академії наук.

II. Залежно від мети реалізації особою своїх здібностей до праці правові статуси можуть бути:

1) освітні, до них належать правові статуси: аспірант, ад'юнкт, докторант;

2) трудо-правові, до них належать правові статуси: науковий працівник, науково-педагогічний працівник, науковий консультант судді Конституційного Суду України або Верховного Суду;

3) соціально-правові, до них належать статуси дійсних членів (академіків), членів-кореспондентів Національної академії наук України та/або Національної галузевої академії наук, членів науково-консультативної ради при Верховному Суді або при Конституційному Суді тощо.

Види правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності (рис.).

Рис. Види правових статусів фізичних осіб – суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності

Отже, можна стверджувати, що загальний правовий статус суб'єкта наукової та/або науково-технічної діяльності доповнюється тими правами і обов'язками, які охоплюються спеціальними правовими статусами, та залежно від виду правовідносин, у яких перебуває особа (освітні, трудові, цивільно-правові і т.п.). Індивідуальний правовий статус суб'єкта наукової та/або науково-технічної діяльності характеризується унікальним поєднанням наявної правосуб'єктності й прав та обов'язків, що можуть бути реалізовані чи реалізуються окремою фізичною особою.

Конкретизацію прав та обов'язків, наприклад такого суб'єкта, як науковий працівник, розкриває трудова функція працівника, під якою пропонується розуміти «конкретну роботу, передбачену трудовим договором (контрактом), з урахуванням його професії, спеціальності, кваліфікації та займаної посади. Зміст трудової функції охоплює визначене коло обов'язків наукового працівника, які регламентуються нормами трудового та спеціального законодавства, кваліфікаційними вимогами, посадовою інструкцією, а також узгоджуються сторонами трудового договору (контракту). При цьому враховуються, з одного боку, особливості наукової діяльності, а з іншого – професійні компетенції та індивідуальні характеристики працівника» [12, с. 10].

Загальний правовий статус фізичних осіб – суб'єктів наукової та/або науково-технічної діяльності виступає єдиним для всіх суб'єктів, а спеціальні правові статуси закріплюють диференціації правового становища суб'єктів залежно від їх правосуб'єктності та перебування у конкретних правовідносинах, що породжують для них суб'єктивні права та обов'язки. Індивідуальні правові статуси деталізують і конкретизують суб'єктивні права й обов'язки в конкретних обсягах. Наприклад, розмір доплати за науковий ступінь доктора філософії та доктора наук є різним, доплата за науковий стаж залежить від тривалості роботи у роках і, відповідно, визначається для кожного наукового працівника з урахуванням стажу його роботи.

Аналіз частини першої статті 28 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» свідчить про те, що в Україні ступінь доктора філософії і доктора наук та вчене звання «старший дослідник», «доцент» і «професор» є рівнями кваліфікації. А частина друга згаданої статті закріплює, що «наявність відповідного наукового ступеня або вченого звання може бути кваліфікаційною вимогою для зайняття науковим працівником відповідної посади» [8]. Отже, науковий ступінь і вчене звання є рівнем кваліфікації, яка при вступі у трудові правовідносини може бути необхідною складовою правосуб'єктності, що дає право претендувати на заняття відповідної посади. Проте Національна рамка кваліфікацій не містить кваліфікацій у сфері науки, а тому закріплення «наукових кваліфікацій» може здійснюватися у спеціальному законі, хоча б і у статті 28 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», яку необхідно доповнити частиною третьою такого змісту: *«наукова кваліфікація – визнана державою та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання, що підтверджує здатність вченого здійснювати наукову, науково-педагогічну та науково-технічну діяльність»*.

У даній статті не розглядається питання сутності наукової кваліфікації та правових можливостей її запровадження з урахуванням вітчизняних та міжнародних підходів до кваліфікації та порядку її визначення. Це питання буде темою моїх подальших наукових публікацій.

Висновки. 1. Фізичні особи – суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності – це широке коло осіб, які здійснюють прикладні та/або фундаментальні дослідження. У процесі цієї діяльності правовий статус названих суб'єктів є загальним у сфері науки. Правосуб'єктність у цьому статусі характеризується мінімально необхідним рівнем кваліфікації у професії, як правило рівень магістра (спеціаліста), що засвідчує здатність до виконання початкових (первинних, нескладних) робіт у сфері науки в загальному розумінні наукової, науково-технічної діяльності. Права й обов'язки в загальному правовому статусі є притаманними для всіх фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності.

2. Спеціальні правові статуси суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності належать аспірантам, ад'юнктам, докторантам, вченим, науковим і науково-педагогічним працівникам, іншим вченим, як-от: науковим консультантам, дійсним членам (академікам), членам-кореспондентам Національної академії наук України та/або Національної галузевої академії наук, членам науково-консультативних рад при Верховному Суді та при Конституційному Суді. Правосуб'єктність усіх названих суб'єктів, окрім аспірантів та ад'юнктів та в окремих випадках наукових працівників, характеризується щонайменше наявністю документально підтвердженого 8-го рівня кваліфікації відповідно до Національної рамки кваліфікацій – доктор філософії/доктор мистецтв (канди-

дат наук). Спеціальні правові статуси можуть бути: 1) тимчасовими, 2) строковими та 3) довічними; цей поділ обумовлюється тими видами відносин, у яких суб'єкт реалізує свої здібності до наукової та/або науково-технічної діяльності. Спеціальна правосуб'єктність за рівнем наукової кваліфікації може мати істотне значення для вступу у трудові правовідносини та укладення трудового договору (контракту) про роботу на конкретній посаді наукового, науково-педагогічного працівника чи наукового консультанта. Для докторанта наявність 8-го рівня кваліфікації – доктор філософії/доктор мистецтв (кандидат наук) є необхідною передумовою для вступу в докторантуру. Права та обов'язки у спеціальних правових статусах доповнюються сукупністю прав та обов'язків, притаманних професійному правовому статусу, трудо-правовому та/або освітньому правовому статусам, соціально-правовому статусу, та вирізняється більш конкретизованим колом кореспондуючих прав та обов'язків порівняно із загальним правовим статусом фізичних осіб – суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності. Тимчасовий спеціальний правовий статус обмежується в часі заздалегідь нормативно визначеним максимальним строком навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі. Строкові спеціальні правові статуси діють на період перебування в конкретних правовідносинах та/або на період виконання конкретних обов'язків. Довічні спеціальні правові статуси належать особам як за їхнього життя, так і після смерті, тобто вчений (доктор філософії, доктор наук, академік) і після смерті для наступних поколінь залишається носієм цих титулів.

3. Правовий статус «вчений» належить виключно фізичним особам, які мають документальне підтвердження своєї кваліфікації щонайменше 8-го рівня кваліфікації – доктор філософії/доктор мистецтв (кандидат наук). Такий рівень кваліфікації є першим за складністю рівнем кваліфікації в науці. Здобутий науковий ступінь та/або вчене звання належать особі довічно і свідчать про здатність цієї особи не лише застосовувати на практиці знання і навички у професії, а й на найвищому рівні пізнання – науково-методологічний рівень – вирішувати складні практичні проблеми у своїй професії (галузі знань) та створювати нові знання.

4. Індивідуальний правовий статус суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності характеризується правосуб'єктністю конкретної фізичної особи, яка визначається через документально підтверджений рівень кваліфікації, професійну підготовку, у розумінні отриманої освіти в конкретній галузі знань та спеціальності, особистих якостей, які можуть мати істотне значення для реалізації здібностей до наукової та/або науково-технічної діяльності, як-от: вік, стан здоров'я, стаж або досвід роботи у тій чи іншій сфері суспільної діяльності тощо. Права та обов'язки як елементи індивідуального правового статусу суб'єкта наукової і науково-технічної діяльності охоплюють усі права та обов'язки, якими наділена особа в конкретних правовідносинах (трудо-вих, службово-трудо-вих, цивільних тощо), а також ті, які обумовлені загальним правовим становищем особи – сімейний стан, доступ до державної таємниці, учасник бойових дій і т.п. Права та обов'язки в індивідуальному правовому статусі, переважно, є динамічними та змінюються з часом залежно від набутих або втрачених особою прав та обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Макаrchук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право. ua*. 2015. № 3. С. 18–22.
2. Сорочкін О. Правовий статус особи: методологічно-концептуальний аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 4 (44). С. 252–257.
3. Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків : Одиссей, 2010. 256 с.
4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
5. Шульга А.М. Правовий статус особистості, його види. *Право і безпека*. 2012. № 2 (44). С. 19–22.
6. Громовчук М.В. Правовий статус особи: загальні нормативістські засади. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 4. С. 50–56.
7. Бесчастний В.М., Корнієнко П.С., Щербина В.І., Соцький А.М. Конституційне право України: навч. посіб. Черкаси. Видавець Вовчок О.Ю. 2023. 670 с.

8. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Ст. 40.
9. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
10. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах): Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261. *Офіційний вісник України*. 2016. № 29. Ст. 1164.
11. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 134. *Офіційний вісник України*. 2011. № 101. Ст. 3700.
12. Вапнярчук Б.В. Наукові працівники як спеціальні суб'єкти трудового права: дис. ... д-р філософії, спец. 081 «Право». Харків. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2025. 216 с.